

תיקוף זמן ההעפלה מהמגרב.¹

לאחר מלחמת העולם השנייה מפעל ההעפלה של המוסד לעלייה ב' התנהל בשני מרכזים ראשיים במערב אירופה: באיטליה – יהודה ארזי ועדה סרני ובצרפת – שאול אביגור, שמריה צמרת ווניה פומרנץ.

צחק אבנרי זיהה שלוש תקופות בהתפתחות העלייה 'הבלתי לגאלית': הראשונה בין שתי מלחמות העולם (1919-1939); השנייה במהלך מלחמת העולם השנייה (1939-1945); השלישית מסיום מלחמת העולם השנייה עד קום המדינה (1945-1948).² זאב הדרי הציע לחלק את ההעפלה לשלוש תקופות. הראשונה 1934-1939 – עד התחלת מלחמת העולם השנייה; השנייה 1939-1945 – עם סיום מלחמת העולם השנייה; השלישית 1945-1948 – עד הקמת המדינה.³ ההבדל העיקרי בהצעות חוקרים אלה הוא לגבי מועד התחלת העלייה הבלתי לגאלית. בעוד שאבנרי ראה את תחילתה מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה, הדרי ראה את תחילתה במלחמת העולם השנייה. רק התקופה השלישית זהה בשתי ההצעות אבל היא לא מזכירה במפורש את גירוש קפריסין.

מיון אחר המבוסס על מועדי ההעפלה מאיטליה הוצע על ידי 'המרכז לגולה' שזיהה שלוש תקופות העפלה מתוכן שתיים רלוונטיות למחקר זה: הראשונה מאוגוסט 1945 עד מאי 1948 במסגרת עלייה ב'; השנייה מספטמבר 1947 עד ספטמבר 1948 במסגרת עליות ב' ו-ד.⁴ מיון זה תקף רק לגבי הספינות שהפליגו מנמלי איטליה בשנים שלאחר המלחמה ניתן למיין את העפלת המוגרבים גם לפי נמל המוצא: 14 ספינות מנמלי איטליה; 4 ספינות מנמלי מזרח אירופה – היס השחור; ו-11 ספינות מנמלי צרפת ומערב אירופה. ההעפלה הישירה של שלוש ספינות מחוף אלג'יר משלימה את המיון הגיאוגרפי לפי נמל המוצא. במיון זה אין התייחסות למועדי ההעפלה ולגירוש קפריסין. הדגש כאן הוא על נמל ההעפלה. מיון זה מרחיב את מפעל ההעפלה מעבר לנמלי אירופה, קרי העפלה מחופי אלג'יר.

חיים סעדון זיהה שני שלבים בהעפלה מצפון אפריקה: הראשון, משנת 1945 עד מאי 1947 – העפלה בלתי פורמלית באמצעות סרטיפיקטים ולא העפלה במסגרת עלייה ב'. השני, בין 12/1947-5/1947 – העפלה מאורגנת על ידי המוסד לעלייה ב'.⁵ אך העפלה בסרטיפיקטים המשיכה, אמנם במשורה, גם במהלך ההעפלה המאורגנת. את ההעפלה מצפון אפריקה ניתן לתחום גם לפי נכונותם של המוסד לעלייה ב' ושל גורמים אחרים כמו בח"ד והרוויזיוניסטים להתמיד בה. למשל, מעפילי 'בן הכטי', 'לנגב' ו'המעפיל האלמוני' מנמלי אירופה וההעפלה הישירה של שלוש הספינות מחופי אלג'יר. משהופסקה בסוף שנת 1947 תמיכת המוסד לעלייה ב', החלה העפלה ספונטנית - 'הבריחה' מסוף שנת 1947 עד להקמת המדינה. 'הבריחה' מהמגרב לא קיבלה גיבוי רשמי של המוסד לעלייה ב' והתבצעה בסיוע פעילים מקומיים ושליחי תנועות פוליטיות ארץ ישראליות לנמלי צרפת ואיטליה.

¹ הוכן בידי דניאל בר-אלי ביטון. 2019

² אבנרי. ההסתדרות הציונית. עמ' 1.

³ אי"ט 16-12/29/14. ראיון עם וניה הדרי על ידי יעקב אגמון. (13.6.81).

⁴ הדר (שכנר). עם הפעילים והמעפילים. עמ' 33-34.

⁵ סעדון. ההעפלה מספאקס. עמ' 334-347.

זאב צחור וזאב הדרי הציעו חלוקה נוספת להעפלה מתום מלחמת העולם השנייה: הראשונה מאוגוסט עד דצמבר 1945 – זמן הגעת שמונה ספינות מאיטליה ויוון לחופי הארץ; השנייה מינואר עד יוני 1946 – תפיסת אחת-עשרה ספינות על ידי הבריטים שמעפיליהן נשלחו למחנה בעתלית; השלישית מאוגוסט 1946 עד דצמבר 1947 – גירוש 35 ספינות מעפילים למחנות בקפריסין; הרביעית מדצמבר 1947 עד מאי 1948 – 11 ספינות שהגיעו לארץ במהלך מלחמת העצמאות ולאחריה.⁶ שתי התקופות הראשונות הן עלייה בלתי לגאלית ישירה לפלשתינה-א"י ושתי התקופות האחרונות הן העפלה בלתי לגאלית שגורשה לקפריסין. מיון זה חופף את הצעתו של דוד שערי למיין את ההעפלה אחרי מלחמת העולם השנייה ל-4 תקופות לפי קריטריון אחד – מועדי הגירוש למחנות בקפריסין: הראשונה, (12/1946-8/1946) הגירוש למחנות הקיץ בקפריסין; השנייה, (12/1947-1/1948) הגירוש למחנות החורף בקפריסין; השלישית, (5/1948-1/1948) העפלת 15,000 מעפילים ב'פאן יורק' ו'פאן קרשנט' מרומניה; והרביעית, (2/1949-6/1948) בשבי בקפריסין.⁷ שתי ההצעות משיקות הן עם ההעפלה הישירה מצפון אפריקה והן עם 'הבריחה' משם. ההצעות של הדרי וצחור ושל שערי מעניקות מקום לגירוש קפריסין.

המיון המוצע בספר זה מבוסס על נמל מוצא ועל מספר המעפילים והספינות שהעפילו מנמלי אירופה: א. במהלך שנת 1946 העפילו מאיטליה ומצרפת שני מעפילים מצפון אפריקה בשתי ספינות ואילו ממזרח אירופה העפילו 7 מוגרבים בספינה אחת; ב. בשנת 1947 העפילו תשע ספינות מאיטליה עם 86 צפון אפריקאים ומצרפת העפילו 295 בשש ספינות ובספינה אחת ממזרח אירופה היה מעפיל אחד בלבד מצפון אפריקה, ובמחצית השנייה של שנת 1947 העפילו 934 בשלש ספינות ומנמלי אלג'יר; ג. מתחילת שנת 1948 עד הקמת המדינה 210 מוגרבים העפילו בארבע ספינות מאיטליה; מצרפת העפילו 220 מוגרבים בשלש ספינות, ובספינה אחת העפילו תשעה מוגרבים ממזרח אירופה. לגבי 762 מעפילים מוגרבים שהעפילו עד הקמת המדינה אין נתון על שם ספינתם. (פרק רביעי). מיון זה משלב הן את הלוח הזמנים של העפלת המוגרבים ואת נמלי ההעפלה והן את מספר המעפילים ומספר ספינות ההעפלה. יש בו התייחסות למעפילים מצפון אפריקה שהעפילו ב-32 ספינות לפלשתינה-א"י וגורשו לקפריסין כ-70% מ-46 ספינות מעפילים.

הרעיון להעלות את יהדות צפון אפריקה קדם עור וגידים על ידי התנועה הציונית לאחר מלחמת העולם השנייה עקב ההכרה במוראות ותוצאות. דוד שאלתיאל, שליח הסוכנות היהודית לצפון אפריקה, זיהה את פוטנציאל העלייה משם לאחר ביקורו במרוקו בשנת 1944,

אחד המקורות האחרונים של חומר לארץ ישראל. אם נצליח לשלוח לשם מספר מספיק של שליחים מוסמכים של החלוץ ושל גופים ציוניים אחרים, נוכל לקוות להגירה גדולה מצפון אפריקה. אם מאיזו סיבה לא נעשה זאת, יאבדו כל האנשים האלה עבור ארץ ישראל ונוסף לכך יסחפו לאסון שכל כוח לא יוכל לעצור בידם.⁸ שאלתיאל ראה ביהדות צפון אפריקה 'חומר' שיאבד אם הסוכנות היהודית לא תנקוט בצעדים הנחוצים ותקצה 'מספיק שליחים ציוניים מוסמכים שיסייעו להעלותה ארצה. אחרת יהודי מרוקו יסחפו לאסון' שלא ברורה מהותו ולא ניתן למנוע אותו. אפשר להניח שלקח השואה עמד לנגד עיניו כשכתב דיווח זה. המלצותיו לא יושמו במלואן. גם אפרים פרידמן-בן חיים, השליח לצפון אפריקה, דיווח חצי שנה מאוחר יותר לקיבוץ המאוחד ש'צפון אפריקה זה אחד ממרכזי היהדות

⁶ Hadari and Tschor. *Voyage to Freedom*. p. 1.

⁷ שערי. מאפייני חברת המעפילים 48-62.

⁸ אצ"מ S44/470. דוד שאלתיאל – דוח על מצב היהודים בצפון אפריקה. (22.12.44).

[...] מרוכזים בה למעלה מ-300,000 יהודים רזרוואר עצום נפתח לפנינו".⁹ פרידמן כשאלתיאל ראה ביהדות צפון אפריקה רזרוואר- מלאי של יהודים עבור א"י.

יהדות המזרח וארצות האסלאם נתפסו כמאגר פוטנציאלי למלא את ארץ ישראל ביהודים. תפיסה שהייתה חיונית לתנועה הציונית למרות שלא היה לה קשר הדוק עם יהדות זו והיא לא עמדה בקריטריונים הציוניים של עלייה חלוצית - נבחרת. אבל, אחרי השואה היה צורך דחוף להעלותם ארצה כדי למלא את הארץ ביהודים ויהי מה.

הפרק הראשון יבחן את מורכבות קשריה של התנועה הציונית עם קהילות המגרב וידונו בו המונחים 'עלייה' 'העפלה' ו'הגירה בהקשר הצפון אפריקאי. הפרק יבחן את מדיניות העלייה של הסוכנות היהודית בשנות ה-30 וה-40 של המאה שעברה כלפי יהודי המגרב. תבחן מחויבותה של הסוכנות היהודית ליישום 'תוכנית המיליון' ורעיון 'החלוץ האחיד' כחלק מתפיסת 'הרזרוואר' של העם היהודי. בפרק השני תדון גם השאלה האם הוקצו משאבים להכשרה ולכוח אדם (שליחים) כדי לעודד את ההעפלה מצפון אפריקה. וכיצד השפיעו המאבקים המפלגתיים בין התנועות הפוליטיות שיובאו למגרב בידי השליחים שפעלו במגרב. בפרק השלישי תוצג פעילות ציונית ספורדית ללימוד השפה העברית ותרבותה של יחידים ושל ארגונים יהודים וולונטריים שהכשירה את הקרקע, במידה מסוימת, לפעילות השליחים ולעליית יהודי המגרב. פעילות שהחלה כבר בשלהי המאה ה-19 אך לא התמסדה. לימוד העברית עמד בבסיס הקשר הלא פורמלי בין יחידים וארגונים וולונטריים לממסד הציוני ביישוב המאורגן בפלשתינה-א"י.

הפרק הרביעי יעסוק בהעפלה הישירה מחופי אלג'יר בשלש ספינות בסיוע המוסד לעלייה ב'. הפרק יציג את 'הבריחה' של מאות מעפילים מצפון אפריקה עם הפסקת ההעפלה הרשמית על ידי המוסד לעלייה ב'. חלקם הצליח לממש את כמיהתם לעלות לפלשתינה-א"י למרות ש'נתקעו' במחנות המעבר באלג'יר. אפשר להניח שמספר המעפילים היה עשוי להיות גבוה יותר מהאומדן הרשמי ואפילו מן המאגר אלמלא התעכבה עלייתם ארצה בצרפת ובאיטליה. לגבי כל ספינת מעפילים תתבצע השוואה בין הנתונים במאגר לאומדנים ולהערכות של חוקרי העפלה אחרים.

הפרק החמישי ישרטט את דיוקן מעפילי צפון אפריקה על בסיס הנתונים הדמוגרפים במאגר. תיבחן מידת התאקלמותם במחנות הגירוש, בתחומי הבריאות, החינוך והרווחה ועלייתם לפלשתינה-א"י והפנייתם לבתי עולים, להתיישבות העובדת ולערים בפלשתינה-א"י ומדינת ישראל. בפרק השישי יוצג גם דיוקנם של פליטים יהודים אירופאים שעלו בספינות מאלג'יר ושל פליטים יהודים אירופאים שהגדירו את מוצאם מצפון אפריקה והעפילו מנמלי אירופה. הפרק השביעי יציג את מעמדם של מעפילי צפון אפריקה בקפריסין. הפרק השמיני יבחן את דימוים של יהודי צפון אפריקה בעיני השליחים, מפקדי ספינות העפלה ומקבלי החלטות בסוכנות היהודית. דימוי שהשפיע על מידת מעורבותם במחנות.. הפרק התשיעי החסמים שעמדו בפני המעפילים המוגרבים והפרק העשירי יעסוק בשאלת להדרתם החברתית, התרבותית והתעסוקתית במחנות ואת צעדי המחאה שנקטו מעפילי צפון אפריקה.

⁹ אי"ט 13-2-2/38/2. מאת אפרים פרידמן למשה קליגר. (17.6.45).

ארכיונים

אי"ט – ארכיון יד טבנקין.

אצ"ד – ארכיון ציונות דתית, בר-אילן.

א"צ – ארכיון צה"ל.

אצ"מ – הארכיון הציוני המרכזי. (CZA)

אק"ד – ארכיון הקיבוץ הדתי, יבנה.

את"ה – ארכיון לתולדות ההגנה.

אתע"ל – ארכיון תנועת העבודה החלוץ ומכון לבון.

ISA / א"מ – ארכיון המדינה.

ארכיון הג'וינט : AJJDC – תיקי קפריסין 1945-1949. AJJDC תיקי ג'ינבה.

הארכיון הציוני המרכזי : לשכת העלייה חיפה ותל אביב S3, המחלקה לארגון S5, המחלקה לעלייה S6, המחלקה לענייני היהודים במזרח"ת S20, המחלקה המדינית S25, מחלקת הנוער והחלוץ S32, המאבק ברוויזיוניסטים S44. תנועת הפוהמ"ז S55, דוחות סטטיסטיים S75, מדור שליחים S86. מחנות גולי קפריסין J21. משרדי הסוכנות היהודית בפאריס L10, המחלקה לילדים ונוער L75.

הארכיון לתולדות ההגנה : עדויות של שליחים, מפקדי ספינות מלווי וגדעונים לפי ספינות מעפילים מצפון אפריקה : יהודה הלוי-14/233, שיבת ציון-14/295, הפורצים-14/219, לנגב-14/245, לקוממיות-14/247, המעפיל האלמוני-14/276, יחיעם-14/259, לא תפחידונו-14/240, טירת צבי-14/229, כ"ט בנובמבר-14/270, משמר העמק-14/263, שבתאי לוז'ינסקי-14/263. עדויות פעילים : ארזי יהודה, סאם אביטל, אלי אוחיון, אביגור שאול, יאני אבידוב, יגאל כהן, אפרים בן-חיים (פרידמן).

אצ"ד – ארכיון הציונות הדתית, בר-אילן : תיקים : 4/33, 239-7/240, 665/14.

אק"ד – ארכיון הקיבוץ הדתי : תיקים : 49/28, 49/285, 49/289, 48/283, 48/285, 48/47.

ארכיון יד טבנקין : עדויות של שליחים/תיקים על העפלה מצפון אפריקה

ארכיון תנועת העבודה החלוץ ומכון לבון : חטיבה צפון אפריקה וצרפת.

המכון ליהדות זמננו : המרכז לתיעוד בעל פה, עדויות של פעילים בעלייה ב'.

ארכיון המדינה : תיקי ספינות מעפילים ורשימות עולים ISA1/15492/1-5

¹⁰ הביבליוגרפיה הוכנה בידי דניאל בבר-אלי ביטון. 2019.

עיתונות

'הצופה'. ראיון עם פליט. (7.2.44); 'העולם'. י"ז סיון, תשי"ז. (5.6.47); 'זרעים'. גיליון ז-ח, שנה 2. ניסן-איו, תשי"ז. (4.7.47); 'זרעים'. גיליון א', שנה 10. תשרי, תשי"ה; 'חרות'. האינצידנט המרוקני (7.8.1959); 'הבוקר' מרד קפריסין (14.11.48); 'משמר' אי שחרור חייבי גיוס (16.7.48); 'הארץ' (14.7.48).

קטעי עיתונות על ספינות מעפילים:

'המעפיל האלמוני': 'הבוקר'. (18.2.47); 'הארץ'. (19.2.47); 'דבר'. (18.2.47). 'יהודה הלוי': 'משמר'. (2.6.47); 'קול העם'. (1.6.47); 'העולם'. י"ז סיון, תשי"ז. (5.6.47).

ראיונות אישיים:

אזולאי, משה – 'יהודה הלוי, בית שמש. 28.8.1984.
ביטון, אליהו – 'יהודה הלוי', ירושלים. ינואר 1983. שאלות ותשובות 1984-1988.
בן-שושן, אמנון (בן סוסן אדמונד) – 'לנגב', קיבוץ מעגן. 22.7.2013, 28.2.2015.
בן-שושן, אמנון ועקריש, יוסף – ראיון משותף, קריית שמונה. 25.9.2015.
חרקובסקי-חורב, ישראל – מפקד ספינת המעפילים 'יהודה הלוי', קיבוץ שדות ים. 21.11.1984.
כהן, גד – 'יהודה הלוי', אופקים. 23.1.1985.
סנש חיים, (מישו) – מלווה הספינה 'יחיעם'. קיבוץ מעגן. 29.3.2013, 1.6.2013.
עקריש, יוסף – 'המעפיל האלמוני', קריית שמונה. 26.2.2015.
פרנקו-כהן, נדיה – פעילה בתנועת 'דרור', תוניס, קיבוץ רגבים. 22.3.2016.
פרץ, ז'ק-יעקב – 'יהודה הלוי', מושב רינתיה. 18.9.1984.

מקורות ביבליוגרפיים

אביגור, שאול. לסיכומו של מפעל ההעפלה. עמ' 31-51. בתוך: אביגור, שאול (עורך). עם דור ההגנה-פרשיות ודמויות. הוצאת מערכות. תל-אביב. תשי"א.
אביזוהר, מאיר. ביקור בן גוריון במחנות העקורים ותפיסתו הלאומית בתום מלחמת העולם השנייה. עמ' 253-271. בתוך: פינקוס, בנימין (עורך). 'יהדות מזרח אירופה בין שואה לתקומה 1948-1944. אוניברסיטת בן גוריון. באר-שבע. 1987.
אביטבול, מיכאל. הפעילות הציונית בצפון-אפריקה עד סוף מלחמת העולם השנייה. פעמים, 2, תש"ל. עמ' 65-91.
אבנרי, ההסתדרות הציונית - אבנרי, יצחק. ההסתדרות הציונית והעלייה הבלתי לגאלית לא"י מראשית הכיבוש הבריטי ועד סוף מלחמת העולם השנייה. חיבור לקבלת תואר דוקטור. אוניברסיטת תל-אביב. 1979.
אבנרי, יצחק. מרד העלייה תכניתו של בן-גוריון לעליה בלתי לגלית. קתדרה, 44. תמוז. תשמ"ז. עמ' 126-157.
אבנרי, ל. אריה. המאבק בספר הלבן והקמת המוסד לעליה ב'. עמ' 213-245. בתוך: שלמה, דרך. (עורך). שורשים, קבצים לחקר הקיבוץ ותנועת העבודה. יד טבנקין. תל-אביב. 1982.

- אברהמי, חנה. ראשיתה של התנועה הציונית החלוצית בצפון-אפריקה 1943-1948. שורשים במזרח א', 1986. עמ' 191-240.
- אברמסקי-בליי, עירית. ההכשרה הציונית ג'רבה. עמ' 475-493. בתוך: הרווי, זאב. חזן-רוקס, גלית. סעדון, חיים. ואמנון, שילוח. (עורכים). ציון וציונות בקרב יהודי ספרד והמזרח. משגב ירושלים. ירושלים. תשס"ב.
- אהרני, מטות תרן -אהרני, ראובן. מטות תרן ספינות ההעפלה והרכש לאחר מלחמת העולם השנייה. יד טבנקין. רמת אפעל. 1997.
- אורן, להתחיל אחרת - אורן, מנחם. להתחיל אחרת לחיות אחרת תנועות הנוער במחנות המעפילים בקפריסין 1946-1948. יד טבנקין. רמת אפעל. 1984.
- אורן, מנגד תראה - אורן, מנחם. מנגד תראה את הארץ חינוך הנוער בקפריסין. 'הקיבוץ המאוחד'. תל אביב. תשמ"ה.
- אלרואי. אימיגרנטים - אלרואי, גור. אימיגרנטים ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה ועשרים. יד בן צבי. ירושלים. 2004.
- אלמאליח, אברהם. אפריקה הצפונית בתרבות העברית. עם וספר אלול תש"ה. עמ' 29-32.
- אלמאליח, אברהם. במחנות המעפילים בקפריסין. הד המזרח, כ"ו שבט, תש"ט. עמ' 11.
- אלמאליח, אברהם. מעפילי צפון אפריקה בקפריסין. הד המזרח, י"ב שבט, תש"ט. עמ' 5.
- אלמאליח, שמואל. מצב החינוך והתרבות בקזבלנקה. עם וספר. אלול תש"ה. עמ' 71-72.
- אלפסי, דוד. כנס על ההעפלה מצפון אפריקה. יד טבנקין. (10.1.82) עמ' 23-24.
- אפרת, אהרן. 'השומר הצעיר' בהכשרה. משולש ההגשמה: הכשרה-עלייה-העפלה. מאסף לחקר העבודה הציונית והסוציאליזם י"ז. תשמ"ז. עמ' 138-148.
- ארצי, יצחק. אפיזודה ושמה מחנות הגירוש בקפריסין (במלאת 35 שנה לנעילת המחנות). משואה י"ב. 1984. עמ' 204-210.
- ארצי, יצחק. יומנה של 'כנסת ישראל'. משואה כ"ה, אפריל 1997. עמ' 158-184.
- באואר. הבריחה. באואר, יהודה
- בוגנר. אי הגירוש - בוגנר, נחום. אי הגירוש מחנות המעפילים בקפריסין 1946-1948. עם עובד. תל אביב. 1991.
- בוגנר. ספינות המרי - בוגנר, נחום. ספינות המרי ההעפלה 1945-1948. משרד הביטחון ההוצאה לאור. תל אביב. 1993.
- בועז, אריה. שאול, מאירוב (אביגור). התגייסות להצלת היהודים. עמ' 532-533. בתוך: דינה, פורת (עורכת). שואה ממרחק תבוא. אישים ביישוב הארץ-ישראל ויחסם לנאציזם ולשואה 1933-1948. יד בן צבי. ירושלים. 2009.
- ביטון, שלמה. מאמצים עבריים בקזבלנקה מרוקו. עם וספר, אלול. תש"ו. עמ' 60.
- בלאיס, י.ח. חלוצים מצפון אפריקה בארץ ישראל. הד המזרח, כ"ח. תשרי תש"ו. (5.10.45). עמ' 9.
- בן-אשר. השומר הצעיר במרוקו-בן-אשר, רפאל תולדות השומר הצעיר במרוקו. גבעת חביבה. 1990.

- בן-אשר. השומר הצעיר בתוניסיה - בן-אשר, רפאל. תולדות השומר הצעיר בתוניסיה. גבעת חביבה. 1980.
- בן-דוד. חרב בניכר-בן-דוד, יהודה. חרב בניכר מעלילות ה'הגנה' באירופה 1945-1948. משרד הביטחון ההוצאה לאור. תל אביב. 1978.
- בן-דוד. ההגנה באירופה - בן-דוד, יהודה. ההגנה באירופה. יד טבנקין. רמת אפעל. 1995.
- בן-מלכא. מ.ח. התפתחות העברית בטאנג'יר. עם וספר, אלול, תש"ה. עמ' 67.
- בנבסה, אסתר. ציונות ופוליטיקה. מקומית בארצות המזרח. פעמים 73. 1997/98. עמ' 36-40.
- בן-חיים, אפרים. השליחות הארץ ישראלית לצפון אפריקה התקופה הראשונה 1943-1948/9. עמ' 4-17. בתוך: יום עיון ארגון פעילי המחותר וההעפלה ואסירי ציון בצפון אפריקה. יד טבנקין. רמת אפעל. 1994.
- בן חיים (פרידמן), אפרים. ההעפלה מצפון אפריקה, שלוש אוניות. שורשים במזרח א', 1986. עמ', 241-320.
- בן חיים, אפרים. שליחות לגולה. עמ' 551-554. בתוך: שליחות לגולה 1948-1948. יד טבנקין. רמת אפעל. 1989.
- בן-שמחון, רפאל. עליית יהודי מרוקו לארץ ישראל לא פסקה על אף התנאים הקשים וסכנות הדרכים. במערכה, 260. אוגוסט 1982. עמ' 12-13, 25.
- ברד, שלמה. שליחות ושליחים לארצות האסלאם. שורשים במזרח א', 1986. עמ' 145-189.
- גולני. הנציב האחרון - גולני, מוטי. הנציב האחרון הגנרל סר אלן גורדון קאנינגהם 1945-1948. עם עובד. תל אביב. 2011.
- גרשון, יצחק. העזרה לפליטים יהודים במרוקו במלחמת העולם השנייה. שורשים במזרח ב', 1989. עמ' 288-293.
- דומיניץ. עליה והגירה - דומיניץ, יהודה. עליה והגירה בשנות מצוקה ובימי תקומה. מוסד ביאליק. ירושלים. 2000.
- דרוזי. פרשת אקסודוס - דרוזי, ז'ק. פרשת אקסודוס באור חדש. עם עובד. תל אביב. 1971.
- דרויאן, ניצה. על הציונות בקרב ארצות האסלאם. כיוונים, 28. אוגוסט 1985. עמ' 85-92.
- דשן, שלמה. הדתיות של המזרחיים: ציבור, רבנים ואמונה. אלפיים 9. (1994). עמ' 44-58.
- הדר (שכנר), יחזקאל. עם הפעילים והמעפילים של 'החלוץ האחד'. עמ' 33-34. בתוך: ליבר, רוש. תנור, אברהם. (עורכים). נתיבי הצלה והעפלה המרכז לגולה באיטליה 1944-1948. דפוס סגל. תל אביב. 1984.
- הדרי. פליטים מנצחים אימפריה - הדרי, וניה. זאב. פליטים מנצחים אימפריה פרשיות עלייה ב'. 'הקיבוץ המאוחד'. תל אביב. תשמ"ה.
- הדרי. המוסד לעלייה ב'- הדרי, וניה זאב. המוסד לעלייה ב' יומן מבצעים, פאריס 1947.
- אוניברסיטת בן-גוריון. באר שבע. 1991.
- הירשברג. יהדות צפון אפריקה- הירשברג, חיים, זאב. יהדות צפון אפריקה. קצין חינוך ראשי, ענף השכלה. תשי"ט.

הירשברג. תולדות היהודים - הירשברג, חיים, זאב. תולדות היהודים - באפריקה הצפונית: התפוצה בארצות המגרב מימי קדם ועד זמננו. מוסד ביאליק, ירושלים, תשכ"ה.

הכהן. תכנית המיליון - הכהן, דבורה. תכנית המיליון תכניתו של דוד בן גוריון לעלייה המונית בשנים 1942-1945. משרד הביטחון, ההוצאה לאור. תל-אביב. 1994.

הכהן. עליית הנוער - הכהן, דבורה. עליית הנוער - 1933-1945. הוצאת ח.מ. מו"ל. 2010.

הכהן, קיבוץ גלויות - הכהן, דבורה (עורכת). קיבוץ גלויות, עלייה לא"י-מיתוס ומציאות. מרכז זלמן שז"ר. ירושלים. תשנ"ח.

הסוכנות היהודית. מכתבי השליחים קפריסין ו'. אדר ב'. ירושלים. תש"ח. עמ' 1-2.

הראל, חיה. קול קורא של הרצל אל יהודי צפון אפריקה. כיוונים 11-12. דצמבר 1997. עמ' 48-49.

ויינר ועופר. פרשת קלאודובו-שאבאץ - ויינר, חנה. דליה, עופר. פרשת קלאודובו-שאבאץ מסע העפלה שלא הושלם. עם עובד. תל-אביב. 1992.

ויינשטיין. ציונות דתית - ויינשטיין, מנחם. ציונות דתית בשולי ארץ ישראל תנועת תורה ועבודה במחנות המעצר בקפריסין. סביון. תשס"א.

ויץ. מודעות וחוסר אונים - ויץ, יחיעם. מודעות וחוסר אונים מפא"י לנוכח השואה 1943-1945. יד בן צבי. ירושלים. 1994.

וסרשטיין. בריטניה ויהודי אירופה - וסרשטיין, ברנרד. בריטניה ויהודי אירופה 1939-1945. אופקים. עם עובד. תל-אביב. 1979.

זוארץ, פ. החינוך העברי בטריפולי. עם וספר, אלול, תש"ה. עמ' 71-72.

זרטל, עדית. נפשות נעלמות. המעפילים והמוסד לעליה ב' במאבק להקמת המדינה ולאחריה. הציונות, מאסף ג'. 1989. עמ' 107-126.

זרטל, עדית. בין מוסר לפוליטיקה העלייה הבלתי לגאלית בתפישותיהם של מנהיגי היישוב בין הקונגרס הציוני העשרים לקונגרס הציוני העשרים ואחד. עמ' 87-107. בתוך: שפירא, אניטה. (עורכת). העפלה, מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה. עם עובד. תל אביב. 1990.

זרטל. זהבם של יהודים - זרטל, עדית. זהבם של יהודים. עם עובד. תל-אביב. 1996.

חגיג-לילוף. תחיית התנועה העברית. - חגיג-לילוף, יעקב תחיית התנועה העברית, הציונות והתנועה הציונית בלוב, העליות, ההעפלות הבלתי לגאליות וההגירות מלוב 1913-1967. עבודת מ.א. אוניברסיטת בן גוריון בנגב. אוקטובר. 1994.

חגיג-לילוף, יעקב. הקשר בין קהילת יהודי תוניס ובין יהודי לוב בתקופת מלחמת העולם השנייה. כנס יהודי לוב. אוניברסיטת בר אילן. 1998. עמ' 120-122.

חיות, חומה. הכשרה. עמ' 63. בתוך: בסוק, משה (עורך). החלוץ הצעיר. מאסף, עין חרוד. 1944.

חורב. נתיב במים עזים - חורב, שי. נתיב במים עזים ההעפלה החלוצית ביבשה ובים. הוצאת דוכיפת. חיפה. 2012.

חלמיש. אקסודוס הסיפור האמיתי - חלמיש, אביבה. אקסודוס הסיפור האמיתי. עם עובד ואוניברסיטת תל-אביב. תל אביב. 1990.

חלמיש, אביבה. מדיניות העלייה בשנות ה-30. בין "גאולה" ל"הצלה". זמנים 58. אביב 1997. עמ' 86-99.

- חמל, רפאל. בשליחות לגולה. עמ' 602-608. בתוך: שליחות לגולה 1945-1948. יד טבנקין. רמת אפעל. 1989.
- חרקובסקי, ישראל. עם אוניית המעפילים הראשונה מצפון מאפריקה. מבפנים י"ח. חשון תשט"ו. עמ' 273-277.
- טוכמן, יצחק. על יחסי שליחים-מדריכים. עמ' 45-46. בתוך: מחנות הגירוש בקפריסין יום עיון לזכרו של מנחם אורן. חוברת ס"ב. יד טבנקין. רמת אפעל. 1986.
- יבלונקה. הרחק מהמסילה - יבלונקה, חנה. הרחק מהמסילה המזרחיים והשואה. יד ושם. ירושלים. 2008.
- יד טבנקין: 50 שנה להעפלת ולוס 1987; : 50 שנה להעפלה 29.10.2007; תרומת ההעפלה במאבק נגד הבריטים 1945-1948. 1990.
- ירושלמי, נחום. הפעולה העברית בטוניס. עם וספר. אלול תש"ה. עמ' 74.
- ירקוני. ספינות מעפילים - ירקוני, הלל. ספינות מעפילים מ-א' עד ת' או מ'כוכב' עד 'קרב עמק איילון'. הוצאת גוונים. תל-אביב. 2005.
- ישי, ארנון. 'תנועות נוער' ו'ההכשרה העירונית' בטרופולי בין שמירת מסורת לחילון בהשפעת זרמי ההתיישבות הארץ ישראלים (1943-1948). ממזרח וממערב ח'. 2008. עמ' 259-278.
- כהן, גד. 'חוג בן יהודה'. עם וספר, אוגוסט. תש"ד. עמ' 14.
- כהן, גד. 'מגן דוד' בקזבלנקה. עם וספר. אלול תש"ה. עמ' 70.
- כהן. עם שב למולדתו - כהן, יונה. עם שב למולדתו פרקי עלייה תר"צ-תש"ס 1930-1980. הסוכנות היהודית. ירושלים. 1986.
- כהן-צרפתי, רחל. בשליחות לגולה. עמ' 592-598 בתוך: שליחות לגולה 1945-1948. יד טבנקין. רמת אפעל. 1989.
- כרם, יצחק. יוון והעלייה הבלתי לגאלית 1934-1947. שורשים במזרח ד', 1998. עמ' 241-282.
- לבסקי, חגית. עלייה וקליטה ביישוב היהודי לאומיות, הגירה והתיישבות. האם הייתה מדיניות קליטת ציונית. עמ' 153-177. בתוך: בראלי, אבי וקרלינסקי, נחום. (עורכים). כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1948. אוניברסיטת בן-גוריון. באר שבע. 2003.
- לוזון, יהודה. החינוך העברי בטרופולי. עם וספר, אלול תש"ז. עמ' 61.
- ליס, מיכל. היבטים דמוגרפיים על העלייה מצפון אפריקה בתקופת המנדט. עמ' 123-128. בתוך: שטרית, שמעון. (עורך). חלוצים בדמעה פרקי עיון על יהדות צפון אפריקה. עם עובד. תל-אביב. 1991.
- ליס, מיכל. ממרוקו לישראל: העליות לפני קום המדינה (1830-1948). עמ' 110-122. בתוך: שטרית, שמעון. (עורך). חלוצים בדמעה פרקי עיון על יהדות צפון אפריקה. עם עובד. תל-אביב. 1991.
- ליפמן, מוסיח. מחנות המעפילים בקפריסין - ספירת מלאי. קשר, מס' 16. נובמבר 1994. עמ' 118-106.
- לסקר, מ. מיכאל. יהודים מקומיים ופליטים במרוקו הצרפתית ובתוניסיה במלחמת העולם השנייה. פעמים 114-115, תשס"ח. עמ' 55-105.
- לסקר, מ. מיכאל. ישראל והעלייה - לסקר, מ. מיכאל. ישראל והעלייה מצפון אפריקה 1970-1948. מכון בן גוריון, שדה בוקר. 2006.

- לסקר, מ. מיכאל. תולדות הפעילות הציונית בקהילות היהודיות במרוקו, בתוניס ובאלג'יריה -1947-1897. סקירה חודשית, 8. תשמ"ג. עמ' 9-32.
- לסקר, מ. מיכאל. החינוך היהודי במרוקו. פעמים, 9. תשמ"א, עמ' 78-99.
- מאיר. התנועה הציונית - מאיר, אסתר. התנועה הציונית ויהודי עירק 1941-1950. עם עובד. תל אביב. 1993.
- מכתבי השליחים, קפריסין. מס' ו'. ירושלים, אדר ב' תש"ח. הסוכנות היהודית, המדור לשליחים. (21.11.47) עמ' 1-2
- מרקוביץקי. גחלת לוחמת - מרקוביץקי, יעקב. גחלת לוחמת גיוס חוץ לארץ במלחמת העצמאות. יד טבנקין. רמת אפעל. 1991.
- מרקוביץקי. 'הרוס הרוס את מחיצת הזרות' על קליטתם של העולים החדשים בצה"ל במלחמת העצמאות. עמ' 142-160. בתוך: עופר, דליה. (עורכת). בין עולים לוותיקים ישראל בעלייה הגדולה 1948-1953. יד בן צבי. ירושלים. 1996.
- נאור. בים, ביבשה וגם באוויר- נאור, מרדכי. בים, ביבשה וגם באוויר מבט חדש על העפלה. ספרית דקל יהודה. המועצה לשימור אתרים בישראל. 2015.
- נאור, מרדכי. (עורך). עליה ב. עידן, 1. יד בן צבי. ירושלים. 1982.
- נאור. העפלה 1934-1948- נאור, מרדכי. העפלה 1934-1948. משרד הביטחון ההוצאה לאור. תל אביב. 1981. מהדורה שנייה.
- נוסינוב. ההולכים על המים - נוסינוב, ננה. ההולכים על המים ההעפלה מאיטליה 1945-1948. עבודת מ.א. האוניברסיטה העברית. תשכ"ט.
- סילורה, דוד. ההעפלה מארצות המזרח. עמ' 111-123. בתוך: נאור, מרדכי. (עורך). עליה ב. עידן. 1, יד בן צבי. ירושלים. 1982.
- סימון, רחל. התנועה העברית בלוב. שורשים במזרח ב', יד טבנקין. רמת אפעל. 1989. עמ' 182-193.
- סימון, רחל. 'מחוג ציון' לציונות מגשימה: עליית יהודי לוב. שורשים במזרח ג', 1991. עמ' 351-295.
- סלושץ. נפוצות ישראל - סלושץ, נחום. נפוצות ישראל באפריקה הצפונית: מימי קדם ועד ימינו אלה. ספריית קו לקו. ירושלים. 1946.
- סעדון, חיים. ההעפלה מספאקס לפני קום המדינה. עמ' 334-347. בתוך: שפירא, אניטה. (עורכת). העפלה מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה. אוניברסיטת תל-אביב. תל אביב. 1990.
- סעדון. הציונות בתוניסיה - סעדון, חיים. הציונות בתוניסיה 1918-1948. דיסרטציה האוניברסיטה העברית ירושלים. 1992.
- עדס, אברהם. שליחים לגולת המזרח. הד המזרח, 43.1.29. עמ' 4.
- עופר, דליה. העלייה, הגולה והיישוב. קתדרה 43. ניסן תשמ"ז. עמ' 67-90.
- עופר, דליה. מדוע נפסקה ומדוע נתחדשה עליה ב' במלחמת העולם השנייה. עמ' 187-210. בתוך: שפירא, אניטה. (עורכת). העפלה, מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה. עם עובד. תל-אביב. 1990.

עופר. בין עולים לותיקים - עופר, דליה (עורכת). בין עולים לוותיקים ישראל בעלייה הגדולה -1953
1948. יד בן צבי. ירושלים. 1996.

עופר, תהילה. מול השער הנעול של פלשתינה-א"י. הירדן 221. 2006. עמ' 19.

עם וספר. חידוש הקשר עם אפריקה הצפונית. תמוז, תשי"ג. עמ' 13.

עמאר, מאיר. הצלחת הפעולה העברית. עם וספר. אלול תשי"ה. עמ' 72

פומרנץ. יציאת אירופה - פומרנץ, וניה (זאב, הדרל). יציאת אירופה ליום קיבוץ גלויות. שירות
התרבות של צה"ל. תשי"ט.

פטישי, מחתרת במדים - פטישי, חנוך. מחתרת במדים: ההגנה והחיילים הארץ-ישראלים בצבא
הבריטי 1939-1945. ההוצאה לאור משרד הביטחון, תל-אביב. 2006

פינגרהוט, א. הלוי. מצב העברית באלג'יר. עם וספר. אלול תשי"ה. עמ' 71

פריג'יה, זוארץ. החינוך העברי בטריפולי. עם וספר. אלול תשי"ה. עמ' 75-76.

פרץ, י.ס. הוראת השפה העברית בספקס (טוניסיה). עם וספר. אלול תשי"ו. עמ' 61.

צבי. הארגון הציוני במרוקו - צבי, יהודה. הארגון הציוני במרוקו בשנים 1940-1948. חיבור לשם
קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית ירושלים. תשמ"א.

צבי, יהודה. תחייה עברית וחלוציות במרוקו בשנים 1943-1948. עמ' 344-357. בתוך: בן-עמי,
יששכר. (עורך). מחקרים בתרבותם של יהודי צפון אפריקה. הוצאת ועד עדת המערבים. ירושלים.
תשנ"א.

צור, ירון. השפעת המצב הקולוניאלי על התפתחות הפעילות הציונית בצפון אפריקה בין שתי
מלחמות העולם. יהדות זמננו, 4. תשמ"ח. עמ' 123-136.

צור, ירון. אימת הקרנבל - 'המרוקנים' והתמורה הבעייה העדתית בישראל הצעירה. אלפיים, 19,
2000. עמ' 126-164.

צור, ירון. הבעייה העדתית. עמ' 101-124. בתוך: צמרת, צבי ויבלונקה, חנה. (עורכים). העשור השני
תשי"ח - תשכ"ח. יד בן צבי, ירושלים, 2008.

צור, ירון. העלייה מארצות האסלאם. עמ' 57-82. בתוך: צמרת, צבי ויבלונקה, חנה. (עורכים).
העשור הראשון תשי"ח - תשי"ח. יד בן צבי, ירושלים, 1991.

צור, קהילה קרועה - צור, ירון. קהילה קרועה יהודי מרוקו והלאומיות 1943-1954. עם עובד. תל
אביב. 2002.

צחור, זאב. שארית הפליטה כגורם פוליטי. עמ' 23-30. בתוך: מחנות הגירוש בקפריסין יום עיון
לזכרו של מנחם אורן. חוברת ס"ב. יד טבנקין. רמת אפעל. 1986.

צחור, זאב. החזון והחשבון - צחור, זאב. החזון והחשבון בן גוריון בין אידאולוגיה לפוליטיקה.
ספריית פועלים. תל אביב. 1994.

קניאל, יהושע. ממדי הירידה מהארץ בתקופות העלייה הראשונה והשנייה (1882-1914). קתדרה
79. 1994. עמ' 115-138.

קסטל, כלב. שליחותי באפריקה הצפונית. שורשים במזרח, א'. 1986. עמ' 321-361.

קסטל, כלב. בשליחות לגולה. עמ' 555-581. בתוך: שליחות לגולה 1945-1948. יד טבנקין. רמת
אפעל. 1989.

- רב שיח: הגנה יהודית בארצות צפון אפריקה. יד טבנקין. רמת אפעל. 1984.
- רוזנברג, שלום. הזיקה לארץ ישראל בהגות היהודית – מאבק השקפות. דיון ביד בן צבי. קתדרה 4. יולי 1977. עמ' 148-175.
- רוזנפלד, אלכסנדר. היהדות הספרדית במערכה העברית. עם וספר. עמ' 11-13.
- ריבלין. זר לא יבין - ריבלין, גרשון ועליזה. זר לא יבין. כינויי סתר בישוב היהודי בארץ ישראל. מערכות. תל אביב. 1988.
- שוראקי. קורות היהודים - שוראקי, אנדרי, נתן. קורות היהודים צפון אפריקה. עם עובד. תל אביב. 1975.
- שטרית, יוסף. מודעות חדשה לאנומליות וללשון—ניצניה של תנועת השכלה עברית במרוקו בסוף המאה הי"ט. עמ' 130-168. בתוך: שטרית, יוסף וצבי, יהודה (עורכים), מקדם ומים ב'. תשמ"ו, אוניברסיטת חיפה.
- שילה, מרגלית. עליית המונים או עליית נבחרים? היחס לעולים בימי העלייה הראשונה והעלייה השנייה. עמ' 107-130. בתוך: הכהן, דבורה. (עורכת). קיבוץ גלויות, עלייה לא"י – מיתוס ומציאות. מרכז זלמן שזר. ירושלים. תשנ"ח.
- שירן. הזירה הימית - שירן, אסנת. הזירה הימית מראשית ההעפלה יד ראשית המדינה 1934-1945. יד טבנקין. 2007.
- שמלץ, עוזיאל. בעיות מושגיות במחקר של עדות ישראל. פעמים 65. תשנ"ג. עמ' 125-139.
- שמלץ, עוזיאל. העלייה ההמונית מאסיה ומצפון אפריקה: היבטים דמוגרפיים. פעמים 39. 1989. עמ' 15-63.
- שניבאום. התנועה הרביזיוניסטית - שניבאום, אבי. התנועה הרביזיוניסטית וההעפלה 1932-1940. רובינזון בע"מ. תל אביב. 1988.
- שערי. גירוש קפריסין - שערי, דוד. גירוש קפריסין 1946-1949 ההעפלה, המחנות וחברת המעפילים. הספרייה הציונית. ירושלים. תשמ"א.
- שערי, דוד. מאפייני חברת המעפילים במחנות הגירוש בקפריסין. חמישים שנה להקמת מחנות הגירוש למעפילים בקפריסין, אוגוסט 1946 – פברואר 1949. משואה, כ"ה. 1997. עמ' 48-62.
- שערי, דוד. הנוער הציוני במחנות הגירוש בקפריסין. משואה, ל'. 2002. עמ' 261-279.
- שקי, יצחק. על יהדות צפון אפריקה והשפה העברית תמוז תש"ג. עם וספר. עמ' 5-11.
- שרביט. הנוער בעלייה - שרביט, יוסף. הנוער בעלייה – תנועת שרל נטר. משרד הביטחון ההוצאה לאור. תל אביב. 2000.
- שרף, מיכל. הפעילות הציונית בעיר נאבל בתוניסיה בראשית המאה ועשרים. מהות, כתב עת ליצירה יהודית 24. 2002. עמ' 137-146.
- תנועות הנוער במחנות המעפילים בקפריסין 1946-1948. יד טבנקין. רמת אפעל. 1984.
- Swarc. . Illegal Immigration -Swarc, Alan. Illegal Immigration to palestine 1945-194: The French Connection. London ,2005
- Hadari, & Tschor. Voyage to Freedom - Hadari, Venia. Zeev. & Tschor, Zeev. Voyage to Freedom Episode in The Illegal Immigration to Palestine. Valentine Mitchell Press. 1985.

Hadari. Second Exodus - Hadari, Venia. Zeev. Second Exodus - The Full Story of Jewish Illegal Immigration to Palestine 1945-1948. Valentine Mitchell Pub. London.1991.

Meir-Glitzstein. From Eastren Europe - Meir-Glitzstein, Esther. From Eastren Europe to the Middle East: The Reversal in Zionist policy vis-à-vis the jews of Islamic countries. The Journal of Israeli History. Vol. 20, No.1 (Spring 2000) pp.2 4-48.

Toledanof. Une Histoire de Familles - Toledano, Josef. Une Histoire de Familles.- Les Noms de Famille Juifs D'Afrique du Nord des Origines a Nos Jours. Editions Ramotal. Jerusalem. 1998

אינטרנט

לפידות, יהודה. העלייה הבלתי לגאלית, לידתה של מחתרת. אתר דעת, www.daat.ac.il. מכללת הרצוג. (15.1.14).

יומנים וספרי זיכרונות:

אבוטבול. שני אחים בסאפי - אבוטבול, יהודה. שני אחים בסאפי ילדות בצל מלחמת העולם השנייה. ללא ציון הוצאה. 2006.

אבידוב. נתיבים נעלמים - אבידוב, יאני. נתיבים נעלמים העפלה במחתרת, במדבר וביס. עם עובד. תל אביב. תשט"ו.

אביטל. למען אחיי ורעי. - אביטל, רפאל. למען אחיי ורעי. הוצאת קווים אישיים. תל אביב. 2009.

אבנרי. אופטימיסט - אבנרי, אורי. אופטימיסט. כרך א'. ידיעות אחרונות. תל אביב. 2014.

אבריאל. פתחו שערים - אבריאל, אהוד. פתחו שערים. מעריב. תל אביב. 1976.

אוחיון, פרק עלום - אוחיון, אלי. פרק עלום בתולדות יהודי מרוקו במאה העשרים. תרגמה מצרפתית בת-עדה חגית. הוצאת גמא, 2017.

אורבך וקרן. אורבך, אלימלך אפרים - חנה אורבך ורחל קרן (עורכות). יומנו של רב ארץ ישראלי בצבא הבריטי: רשימות בימי מלחמה. תש"ב-תש"ד, 1942-1944. משרד הביטחון ההוצאה לאור. תל אביב. 2008.

איזיק, דוד. 'משמר העמק'. עמ' 68 בתוך: ינאי, שמואל. אלמוג, יוסף. (עורכים). השערים הפתוחים אסופת זיכרונות העפלה 1945-1948. פל"ים. מהדורה שנייה. תל אביב. תשס"א.

אליאב. הספינה אולואה - אליאב, אריה (לובה). הספינה אולואה סיפורו של ארטור. עם עובד. תל אביב. 1977.

אלמוג, יוסקה. 'הנחשון/קסטל'. עמ' 75. בתוך: ינאי, שמואל ואלמוג, יוסף. (עורכים). השערים הפתוחים אסופת זיכרונות העפלה 1945-1948. פל"ים. מהדורה שנייה. תל אביב, תשס"א.

בועז, אריה. עלום ונוכח בכל- בועז, אריה. עלום ונוכח בכל. סיפור חיו של שאול אביגור. ההוצאה לאור משרד הביטחון. 2001.

בועז. הספינות – בועז, אריה- הספינות שבדרך. 2003.

בן-המוזג. ממרוקו לישראל - בן-המוזג, חיים. ממרוקו לישראל סיפורו של מעפיל בלתי לגאלי באוניה 'יהודה הלוי'. הוצאת עידן חדש. נתניה. 1998.

בן-הרוש. שורשים - בן-הרוש, אליהו. שורשים תולדות משפחת בן הרוש. כפר חב"ד. ללא ציון שנה.

- בן-ציון, יעקב. 'לקוממיות'. עמ' 138. בתוך: ינאי, שמואל ואלמוג, יוסף. (עורכים). השערים הפתוחים אסופת זיכרונות העפלה 1945-1948. פל"ים. מהדורה שנייה. תל אביב, תשס"א.
- בן-שמחון. המהלכים על המים - בן-שמחון, גבריאל. המהלכים על המים. הקיבוץ המאוחד. תל אביב. 1997.
- בראגינסקי. עם חותר אל החוף - בראגינסקי, יהודה. עם חותר אל החוף. 'הקיבוץ המאוחד'. תל אביב. תשכ"ה.
- בר-גיורא, נפתלי. יומן צפון אפריקה. שנתון 'הצופה'. תשי"ג אדר.. עמ' ש"ג-שנ"ו.
- ברמן. אוניות המלחמה של המעפילים - ברמן, אריה. אוניות המלחמה של המעפילים. אריה ניר. תל אביב. 2009.
- גויטע, יוסף. קטעים מיומן ההכשרה בטרופולי מיום יסודה ועד סגירתה (פרעות 1948). עמ' 190-131. בתוך: רובין, בן-ציון. (עורך). לוב הדיים מן היומן פרק בפעילות הציונית של יהודי לוב. האגודה למורשת יהדות לוב. ירושלים. 1988.
- גפן. פורצי המחסומים. גפן, אבא. פורצי המחסומים. יסוד. תל-אביב. 1961.
- גפן, בני. 'הברק'. עמ' 169. בתוך: ינאי, שמואל ואלמוג, יוסף. (עורכים). השערים הפתוחים אסופת זיכרונות העפלה 1945-1948. פל"ים. מהדורה שנייה. תל אביב, תשס"א.
- גפן, בני. 'משמר העמק'. עמ' 69. בתוך: ינאי, שמואל ואלמוג, יוסף. (עורכים). השערים הפתוחים אסופת זיכרונות העפלה 1945-1948. פל"ים. מהדורה שנייה. תל אביב. תשס"א.
- גרינפלד. הצי הסודי - גרינפלד, מורי. הצי הסודי של היהודים (1946-1948). הוצאת גפן. ירושלים. 1994.
- דובקין. העלייה וההצלה - דובקין, אליהו. העלייה וההצלה בשנות השואה. ערכים - ספרית מדריכים. ט"ז. ראובן מס. ירושלים. הסוכנות היהודית. תש"ו.
- דיין. עושים מדינה - דיין, דודו. (עורך). עושים מדינה. ההוצאה לאור משרד הביטחון. תל אביב. 1991.
- דרור, יוסף. 'המעפיל האלמוני'. עמ' 196. בתוך: ינאי, שמואל ואלמוג, יוסף. (עורכים). השערים הפתוחים אסופת זיכרונות העפלה 1945-1948. פל"ים. מהדורה שנייה. תל אביב, תשס"א.
- דרורי. בגלים סוערים הפל"ים. דרורי, בצלאל בגלים סוערים הפל"ים ואוניות הגירוש. אינטרמדיה. 1999.
- הירשמן, איירה. בדרך לחיים מסטרומה עד הנה. אחיאסף, תלסאביב. 1947.
- הכלפוני, שלום. בליל שמירה. עמ' 41-48. בתוך: חבס, ברכה. (עורכת). שבטים קובץ סיפורים ורשימות של עולים חדשים. עם עובד. תל אביב. תשי"ג.
- הכרמלי. עד עלות השחר - הכרמלי, אליהו (לולו). עד עלות השחר. קריית ספר. ירושלים. תשל"ח.
- הראל, יוסי. 'ה'אקסודוס'. עמ' 223. בתוך: ינאי, שמואל ואלמוג, יוסף. (עורכים). השערים הפתוחים אסופת זיכרונות העפלה 1945-1948. פל"ים. מהדורה שנייה. תל אביב, תשס"א.
- זילברברג. בשליחות העם - זילברברג, אברהם. בשליחות העם והמדינה. הוצאה פרטית. 1995.
- חבס. הספינה שנצחה - חבס, ברכה. הספינה שנצחה. הוצאת מערכות. תל אביב. תש"ט.
- יפהר. פלוגת הפלמ"ח - יפהר, משה. פלוגת הפלמ"ח באיטליה תש"ו- תש"ז. 1993.

- יציאת אירופה תש"ז – פרשת ההעפלה והגירוש של מעפילי 'אקזודוס 1947' מסופרת בפי ילדי דרור ומדריכיהם. מרכז דרור מינכן. תש"ח. (ללא שם כותב או עורך).
- יקותיאלי. בחבלי העלייה והקליטה - יקותיאלי, ישראל. בחבלי העלייה והקליטה. ספרית הפקיד. תל אביב. 1963.
- כהן. ברוח סערה - כהן, אדיר (עורך). ברוח סערה פרקים מחייו ומפעלו של יהודה ארזי. מוזיאון צה"ל. ירושלים. 1966.
- כהן. אלון בסער - כהן, אדיר. אלון בסער עלילות רכש ופרקי העפלה. הוצאת מילוא בע"מ. הדפסה שנייה. תל אביב. 1973.
- כהן-פרנקו. בדרך שלי-כהן-פרנקו, נדיה. בדרך שלי. דוקטורי. רעננה. 2009.
- כהן. תנועת 'צעירי ציון'-דרור' - כהן, רחל. תנועת 'צעירי ציון'-דרור' בצפון אפריקה. יובל שנים 1943-1993. המרכז לחינוך ותרבות. הסתדרות העובדים הכללית. תל אביב. 1993.
- כהן, רחל, בריק, עדה, דרום, יואל ושחר, גד. (עורכים). תנועת 'צעירי ציון'-דרור' עדות וסיפור גרעיני הגשמה ופרשיות. המרכז לחינוך ותרבות, ההסתדרות העובדים הכללית. תל אביב. 1994.
- כחלון. ההעפלה מלוב - כחלון, חיים. ההעפלה מלוב סיפור הגבורה של יהודי לוב ומאבקם לעליה ארצה. הוצאת המחבר. תשנ"ט.
- כלפון-פוני. את אחי - כלפון-פוני, שלום. את אחי אנוכי מבקש. הוצאת אופיר. יהוד. 2012.
- כרוז. האיש בעל שני הכובעים - כרוז (קראוס), יעקב. האיש בעל שני הכובעים זיכרונותיו של בכיר במוסד. משרד הביטחון ההוצאה לאור. תל אביב. 2003.
- לוי. עליתי מספציה - לוי, יצחק. עליתי מספציה. עם עובד. תל אביב. תש"ז.
- מוסנזון. מכתבים מן המדבר - מוסנזון, משה. מכתבים מן המדבר. ההסתדרות הכללית של העובדים בישראל. 'הקיבוץ המאוחד' תל אביב. 1965.
- מיליקובסקי. צף על עקבותיו - מיליקובסקי, זאב. צף על עקבותיו סיפורה של קבוצת מעפילים. הוצאת תמוז-אומני. תל אביב. 1989.
- מימון, יוסף. תולדות ההעפלה עמ' 263-268. בתוך: חגיגה-לילוף, יעקב. (עורך). תולדות יהדות לוב, מראשית ההתיישבות היהודית בלוב ועד עלייתם וקליטתם בארץ. הארגון העולמי של יהודים יוצאי לוב. אור יהודה. 2000.
- סוכרי. בנגאזי-ברגן בלון - סוכרי, יוסי. בנגאזי-ברגן בלון. עם עובד. תל אביב. 2013.
- סרני. ספינות ללא דגל - סרני, עדה. ספינות ללא דגל. עם עובד, תל אביב, תשל"ה.
- פאלק. מכתבים - פאלק, ולטר. מכתבים של רופא ממחנות קפריסין. ירון גולן. 1994.
- פבי, גבי. 'מולדת' ו'ארבע החירויות'. עמ' 148. בתוך: ינאי, שמואל ואלמוג, יוסף. (עורכים). השערים הפתוחים אסופת זיכרונות העפלה 1945-1948. פל"ים. מהדורה שנייה. תל אביב, תשס"א.
- פדלון, צ. אדאדי. עליה ב. עמ' 269-274. בתוך: חגיגה-לילוף. (עורך). יעקב. תולדות יהדות לוב, מראשית ההתיישבות היהודית בלוב ועד עלייתם וקליטתם בארץ. הארגון העולמי של יהודים יוצאי לוב. אור יהודה. 2000.
- פור. אל החוף הנכסף - פור, דוד. אל החוף הנכסף. בית לוחמי הגיטאות. 2001.

- פרלוב. באים מאהבה - פרלוב, אמירה. באים מאהבה. משרד הביטחון הוצאה לאור. תל אביב. 2006.
- קליגר. לחיות בשליחות - קליגר, משה. לחיות בשליחות מבחר דברים ורשימות. 'הקיבוץ המאוחד' יד טבנקין. תש"ס.
- קליגר, נח. אלה תולדות נח - קליגר, נח. אלה תולדות נח. האוטוביוגרפיה של נח קליגר. ידיעות אחרונות. תל אביב. 2010.
- שוורץ. יציאת אירופה - שוורץ, מאיר. יציאת אירופה תש"ז מעפילי אקסודוס 1947. אות ועד. ירושלים. 2007.
- שטיינר. פטריה - שטיינר, א. גרשון. פטריה. עם עובד. תל אביב. 1964.
- שילון, מאיר. העלייה מלוב. עמ' 317-321. בתוך: פריגיא, זוארץ. עמישדי, גויטע. צוריאל, שקד. פריגיא, תייר. גבריאל, ארביב. (עורכים). יהדות לוב. הוצאת ועד קהילות לוב בישראל. תל אביב. 1960.
- שמר, גדעון. אחד מארוקני. עמ' 73-82. בתוך: קשת סופרים, ילקוט לדברי-ספרות של סופרים-חיילים. הוצאת שרות התרבות של צבא הגנה לישראל. תש"ל.
- Gues, Arlette. La Passagere de L'Exosdus - Gues, Arlette. La Passagere de L'Exosdus . Recite recueilli par Chaapsal. Madeleine. Edition Robert Lafont. Paris.1978.
- Laub, Morris. Last Barrier to Freedom - Laub, Morris. Last Barrier to Freedom . Judah Magnes Museum. Berkley. Cal. 1985